

УДК 1 (091). 141

О.В. КОЛІСНИК

ІНТЕНЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ПАРАДИГМІ Д. ДЕННЕТА

Колісник Олександра Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент, докторант Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

У статті розглядається концепція інтенціональної свідомості, теорія інтенціональних систем та аспект розуміння особистісного з точки зору філософських дискусій постмодерну, сучасного американського філософа Д. Деннета.

Ключові слова: інтенціональність, свідомість, інтенціональні установки, каузальність, ментальні феномени.

В статье рассматривается концепция интенциональности, теория интенциональных систем и аспект понимания личностного в свете философских дискуссий постмодерна, современного американского философа Д.Деннета.

Ключевые слова: интенциональность, сознание, каузальность, интенциональная установка, ментальные феномены.

The article is devoted to consideration the conception of intentionality, theory of the intentionality systems and aspect of understanding personality modern American philosopher D. Dennett.

Keywords: intentionality, causality, consciousness, intentional stance, mental phenomena.

© О.В. Колісник, 2012

Теорія інтенціональності свідомості разом з її фундаментальною характеристикою, що проявляється в спрямованості на предмет, у бутті про щось, є актуальним аспектом досліджень сучасної американської аналітичної філософії. Розуміння того, що без інтенціональності відсутня й свідомість загалом, складає наразі підґрунтя сучасних концепцій інтенціональності й постає також вагомим кутом зору в дослідженні парадигми формування та прояву самоідентифікації людини.

Інтенціональність, виступаючи репрезентуючим аспектом свідомості, вже у Ф. Brentano є характерним показником, що присутній у кожному ментальному феномені людини та є проявом «...інтенціонального існування об'єкта в ньому (inexistence) й тим, що ми могли б назвати референцією до змісту, спрямованістю на об'єкт...» [1, 88]. З. Фрейд додав, що й безсвідомі ментальні феномени володіють інтенціональністю. Сучасний американський філософ Д. Фодор, що спеціалізується на інтенціональній психології та когнітивній антропології, з цього приводу зазначав: «...Цілком зрозумілим є те, що проблема свідомості та проблема інтенціональності пов'язані між собою, що думка ipso facto свідомо й свідомість ipso facto – свідомість про той чи інший інтенціональний об'єкт, ... але З. Фрейд усе змінив, показавши правдивість того, що пояснення поведінки може вимагати постулювання інтенціональних, але безсвідомих станів» [7, 12]. Так, існування інтенціонального безсвідомого лишається гіпотезою, яку, наприклад, американський філософ Дж. Сьорль повністю заперечує, вважаючи, що тільки істота, яка здатна мати свідомі інтенціональні стани, може володіти інтенціональністю взагалі, «...а будь-який безсвідомий інтенціональний стан є, принаймні, потенційно свідомим», пояснюючи це фактом наявності зв'язку між свідомістю та інтенціональністю [9, 132]. Посідаючи, таким чином, одне з центральних місць у філософських дискусіях сучасності,

феномен інтенціональності в постмодерній американській аналітичній філософії трактується у натуралістичній традиції, тоді як континентальна філософія більш орієнтована на феноменологічну традицію. Натуралістичні теорії інтенціональності (функціоналістські, каузальні, комп'ютаційні та ін.), спираючись на термінологію природничих наук, трактують інтенціональність як механізм зведення об'єктів зовнішнього світу з їх властивостями до змістів свідомості, а також трансформації одних змістів в інші. Феноменологічні теорії більше уваги приділяють тому, як інтенціональність проявляє себе феноменологічно, ніж дослідям природи (фізичної чи ментальної) інтенціональних станів.

Метою даної статті є аналіз концепції інтенціональності та теорії інтенціональних систем сучасного американського філософа Д. Деннета.

Трактування інтенціональності як спрямованості на об'єкт створює ситуацію одночасного співіснування різних сенсів з приводу одного об'єкта, оскільки передбачає варіативність при трактуванні, яка обумовлюється залежністю від ситуації. Дана варіативність формувань і стала причиною різних підходів у визначенні місця інтенціональності у свідомому житті людини. Так, сучасний американський філософ Д. Деннет розглядає поняття «інтенціональності» як таке, що містить глибинні сенси світорозуміння й одночасно виражає собою поділ «Всесвіту на ментальне та фізичне» [5, 22]. Розуміння інтенціональності, яке було запропоновано Д. Деннетом, є абсолютно протилежним відносно до класичної традиції тлумачення даного феномена, зокрема Ф. Brentano. Своєю авторською інтерпретацією інтенціональних установок, інтенціональних систем, рівнів інтенціональності, філософ намагається вирішити проблему репрезентації світу в його цілісності. Дослідник вважає це цілком можливим результатом, якщо поняття інтенціональності досліджувати в аспекті ієрархії

інтенціональних рівней, згідно з якими відбувається взаємодія живої та неживої природи, людини й артефактів. У концепції інтенціональності Д. Деннета приділяється увага, перш за все, установкам: фізичним, інтенціональним та дизайну, оскільки, саме вони, як вважає філософ, спираючись на прагматичний вибір та мету, беруть участь у поясненні поведінки об'єктів оточуючого світу, розкривають тим суть та природу даних об'єктів, допомагаючи сучасній людині здійснювати контроль над ситуацією та відповідно їх використовувати.

Фізичні установки є каузальними й спираються на закони природи та фізичні властивості тих чи інших об'єктів. Установки дизайну Д. Деннет трактує як телеологічні, що залежать переважно від мети й спираються на функції фізичних об'єктів: «передбачення робляться виходячи зі знання чи припущення відносно функціонального дизайну системи, безвідносно до фізичної конституції або внутрішнього устрою тих чи інших об'єктів» [5, 4]. Філософ переконаний, що даний вид установок може бути застосований навіть до таких великих систем, як еволюційна організація природи, не кажучи вже про біологічні та механічні об'єкти. У випадку, коли цілеспрямовану поведінку, що ґрунтується на досягненні певної мети, не виходить пояснити за рахунок фізичних установок та установок дизайну, тоді слід, згідно з дослідником, звернути увагу на інтенціональні установки, які не є каузальними, але передбачають поведінку системи на основі інтерпретації об'єкта. Поняття «інтенціональність» у Д. Деннета використовується не як онтологічна ознака ментального, а в сенсі стратегії (гносеологічної, прагматичної, лінгвістичної) передбачення та інтерпретації поведінки будь-якої системи. «Будь-яка річ є інтенціональною системою тільки у відношенні до стратегії того, хто намагається пояснити й передбачити її поведінку» [6, 342].

Крім того, це установка, яка може бути використана не до кожної речі, а лише до інтенціональних систем й висловлена з позиції третьої особи. Д. Деннет вважає, що процес трактування інтенціональними системами оточуючої дійсності спирається на передбачення та пояснення об'єктів з урахуванням спостережень їх вірувань, страхів, бажань, інтенцій, особливостей поведінкової системи, як вагомих формоутворюючих обставин реальності. Крім того, теоретично цілком можливим є факт приписування даних станів як живим інтенціональним системам (людині, тварині, комасі) так і неживим інтенціональним системам (комп'ютер, машина...) тому що їх поведінка є поведінкою певної системи, яка може бути представлена та пояснена за допомогою інтерпретації їх вірувань та бажань, як раціонального наслідку інтенціональної стратегії поведінки. Наприклад, якщо програма комп'ютера є відомою та він не поламаний, то дії, реакції комп'ютера на певні команди, що були попередньо запрограмовані, легко передбачити: «Безвідносно до питання може чи не може комп'ютер усвідомлювати, мати думки та бажання, деякі комп'ютери, безсумнівно, є інтенціональними системами, оскільки вони є системами, чия поведінка

може бути передбачена, причому найбільш ефективно при застосуванні до них інтенціональної установки» [5, 238]. Дослідник, визнаючи певні інтелектуальні переваги комп'ютера, не вважає, безперечно, що реально неживим інтенціональним системам властиві ті чи інші бажання або вірування, проте дотримується позиції, згідно з якою їх поведінку можна пояснити та передбачити у випадку, коли дані системи наділяються віруваннями та бажаннями за аналогією, де відповідні стани лише приписуються їм з метою пояснення та передбачення дій. На думку філософа, такий прагматичний метод є загальноприйнятим у сучасних умовах й дозволяє передбачити і пояснювати феномени оточуючої реальності на основі розширеного сенсу поняття «інтенціональна система». Однак необхідно враховувати, що застосування різних установок вимагає різних методологій їх пояснення. Фактично, Д. Деннет торкається проблеми взаємовідносин різних установок, що є показником зв'язків фізичної картини світу, інформації про структурно-функціональну систему організації об'єктів та знань про їх цілеспрямовану поведінку.

Отже, інтенціональні установки дослідник співвідносить із самозацікавленістю людини досягти мети за умови відповідних обставин та певних вагомих припущень допуску: раціональної поведінки та нейтральності по відношенню до моралі, метафізичних й онтологічних питань. Прагматично-корисна інтелектуальна стратегія пояснення та передбачення поведінки будь-якої, живої та неживої, інтенціональної системи пов'язана, таким чином, згідно дослідника з інтерпретаціями інтелектуальних установок, які виявляють себе у межах раціональності та нормативізму. Раціональність означає співвіднесення з ієрархією зв'язаних завдань, які спираються на оптимальну мету. Проте, Д. Деннет підкреслює, що чітких критеріїв перевірки показників інтенціональних установок не існує й усі характеристики приймаються у вигляді припущень. Також виходить цілком можливим, залежно від мети і контексту, застосування інших установок, зокрема моральних, які розглядаються як складова інтенціональних. Крім того, по відношенню до особистості, як зазначає дослідник, неможливо інтерпретувати окремо взяті її частини, як різні інтенціональні стани, це здійснюється лише комплексно «особистість – диспозиція – мета – умови». У випадку, коли людина або інша інтенціональна система веде себе ірраціонально та непередбачувано, дослідник пропонує застосовувати інші установки, наприклад дизайну, які допомагають з'ясувати причини їх поведінки з подальшою можливістю зміни вже існуючих санкціонованих стандартів на нові. Саме розумінню раціональності з позиції нормативізму, тобто наявності регулярності поведінки, оптимального дизайну, системи вірувань та бажань філософ приділяє велику увагу, вважаючи, що саме вона є сутнісною рисою об'єктивного знання в сучасному розумінні. У. Куайн з цього приводу говорив, «що в будь-якій мові, яка піддається трансляції, ми через необхідність «відкриваємо» наші логічні зв'язки» [1, 217].

В той же час, підкреслюючи вагомість раціо-

нальних правил для еволюції загалом, Д. Деннет звертає увагу на те, що не всім інтенціональним системам вони взагалі притаманні, оскільки вони зовсім не є ідеальними та доскональними: «Більше того, не всі правила висновків дійсної інтенціональної системи можуть бути правильними; не всі вірування, що виводяться з неї, можуть бути істинами логіки» [5, 11]. Істинність підтверджується лише через життєві випробування у досвіді реального життя. Філософ вважає, що когнітивні процеси людини, які залежать від природного відбору, вирішують проблему співвідношення справжнього та хибного, з часом відкидаючи все зайве та несправжнє, що не знаходить собі підґрунтя («оптимального дизайну») у системі цінностей та віруваннях.

Для ще більш ґрунтового підтвердження своїх поглядів стосовно інтенціональних установок, подібності їх механізмів у об'єктах живої та неживої природи, Д. Деннет вводить аргумент вільно плаваючої раціональності (*free-floating rationality*). Задаючи запитання про основи функціонування природи, філософ дає відповідь на нього, виходячи з того, що ці основи не належать ні до якої персональної свідомості чи такої самої мудрості, а виступають вільними резонами існування організмів оточуючого світу, що діють згідно з власними алгоритмами еволюції. Це є підтвердженням для філософа того факту, що суб'єкти, таким чином, не детермінують інтенції й, відтак, для роботи інтенціональних систем не є обов'язковим проведення їх крізь свідомість. Отже, американський дослідник переконаний у вільності інтенціональності (*free-floating*), яка може проявлятися у системах, що не мають складної інформаційної організації. Це відбувається внаслідок впливу природного відбору, який, «маючи вектор раціональності, обмежує релятивістський потенціал інтерпретивізму» [1, 221].

Концепція Д. Деннета, в якій він пропонує пояснення та розуміння поведінки різних об'єктів оточуючої реальності, тлумачити за рахунок наявності у них інтенціональних станів та «раціональності, як основи інтенції», викликало широку дискусію серед представників сучасної філософії, американської зокрема [5, 19]. Так, Дж. Сьорль у своїй роботі «Інтенціональність» вважає недоречним визначати інтенціональні стани зовнішніми установками, будучи глибоко переконаним, що по природі інтенціональність є внутрішнім явищем людини, яка виявляє себе назовні через її ментальні стани. Продовжуючи обговорення, дослідник підкреслює, що саме свідомість постає причиною виникнення сенсів інтенціональних установок й знакових систем, які власне забезпечують раціональне підґрунтя комунікації. Поява значення чи певного сенсу завжди чітко співвіднесена зі свідомістю конкретного індивіда, є фактично проявом його самоідентифікації й похідним від впливів внутрішніх намірів людини.

Наступний відомий сучасний американський філософ Р. Рорті критикує Д. Деннета за відсутність послідовності у розкритті поняття «інтенціональність» внаслідок внесення натуралізму й біологізму у визначення інтерпретації інтенціо-

нальних установок, проведення за рахунок останніх паралелей між тваринами та людьми, біологічним та соціальним. Біологізацію людських феноменів пізнання, свідомості й погляд на еволюцію як на процеси дизайну, Р. Рорті вважає перебільшеннями, рекомендуючи Д. Деннету відмовитись від концепції «інтенціональне»: «Моя принципова порада полягає в тому, щоб ввести його заяву, що самість є «центр нарративної гравітації», у більш загальний контекст, що всі об'єкти подібні з самостями, виступаючи центрами дескриптивної гравітації» [8, 189].

Д. Деннет по своєму тлумачить й традиційну для аналітичної філософії проблему значення (*meaning*) об'єктів оточуючої дійсності, яку такі філософи, як Дж. Сьорль, Д. Фодор та інші представники аналітичної філософії розглядають з позиції залежності референціональності значення від існування внутрішньої інтенціональності. Дослідник, спираючись на концепцію значення теорії мовних ігор Л. Вітгенштейна, виходить з функції слів всередині всього прагматичного контексту їх використання, ввівши додатково ще поняття інтенціональності. Отже, значення, згідно з Д. Деннетом, є аскриптивним поняттям. Воно знаходиться у того, хто приписує його системі через її передбачення та пояснення на основі інтенціональної установки, що функціонально належить всьому контексту окремо взятої ситуації. Тобто, це є абстрактне теоретичне поняття, а не частина системи. Суттєвою рисою значення у філософа виступає інтерпретація, яка в принципі й впливає на формування передбачень та пояснень живої чи неживої системи, яка у даний момент розглядається. Д. Деннет переконаний, що розгляд значення в аспекті залежності від інтенціональності та рис ментальних станів людини, характеризує собою первинний образ інтенціональності, який він називає «міфологічним». «В той час, як деякі наші артефакти можуть мати похідну від нас інтенціональність, ми самі маємо первинну (чи внутрішню) інтенціональність, вироблену з нічого» [6, 288]. Філософ переконаний, що бути неозначеними істотами, які означають (*Unmeant Meaners*), тобто спираються на показники внутрішніх станів – неможливо, через те, що людина просто приймає інтенціональну установку по відношенню до осмислених нею ментальних висловлювань.

Звинувачення у біологізації інтенціональності, інтерпретивізму та нормативізму за рахунок приписування живим (людям, тваринам) й неживим системам (машини, комп'ютери) певних «вірувань», Д. Деннет заперечує, вважаючи, що соціальне з'явилося на ґрунті біологічного: «Над біологічним рівнем грубих вірувань й відповідних ним інтенціональних ікон, людські істоти побудували рівень соціально сконструйованих об'єктів, що увійшли в ужиток... – меме...», у такий спосіб нівелюючи природні й штучно створені артефакти привернувши увагу до існування певних інформаційних станів, вірувань, які й дозволяють передбачати, пояснювати, здійснювати різного плану маніпуляції з позицій інтенціональних установок [3, 229].

Когнітивно-інформаційні властивості природних систем філософ розглядає на основі класифі-

кації інтенціональних рівней власної інтерпретації. Перший рівень, який є базовим у Д.Деннета, здобуває назву «дарвінівський» і стосується рослин та тварин (крім найвищих приматів). Так, коли в процесі комунікації виникає необхідність обговорення поведінки, наприклад, рослин, то в мовленевому акті використовуються обороти, що допомагають усвідомити, осмислити, здійснювати контроль та передбачати даний тип поведінки на основі лише інтенціональної установки, без інформації про контролюючі каузальні механізми. Філософ переконаний, що більш доречним й легшим у даній ситуації є використання простої інтенціональної установки, ніж обмежуватись певними означеними параметрами, нижче й вище яких інтенціональні інтерпретації не прийнято використовувати. Наступний рівень інтенціональності Д.Деннет називає «скіннерівський», він торкається систем, які можуть навчатись нових простих реакцій і засвоюють нові стратегії поводження. «Попперніанський» рівень інтенціональних інтерпретацій починає спрацьовувати по відношенню до вищих приматів, які здатні проявляти певного рівня осмисленість у своїх діях. Проте більшість науковців вважають цей факт неможливим через відсутність у таких тварин мови, як вагомий інструмент прояву свідомої діяльності та інтенціональності. Але Д. Деннет не зважає на таку традиційну позицію, вважаючи її обмеженою для кінця ХХ – поч. ХХІ ст., й будучи переконаним у своїй правоті, вважає, що інтелектуальною поведінка стає незалежно від мислення про мислення: «Ні еволюційна історія, ні Мати-Природа не мають потреби у підкріпленні нашого пояснення» [4, 241].

Четвертий, найвищий, згідно з Д.Деннетом, рівень інтенціональних систем відповідає людині як феномену еволюції й здобуває у нього назву «Грегорианський» за ім'ям психолога Р. Грегори, який досліджує вплив артефактів на становлення інтелектуальності. В даному випадку враховуються попередні особливості рівнів інтенціональності разом з впливом на людину мови та культури, що формують усвідомленість, інтелектуальність індивіда й одночасно виступають проявами свідомості особи та суспільства в цілому. Для цього рівня інтенціональних систем характерним є наявність як власних бажань та вірувань, так і присутність вірувань

про бажання та вірування інших людей й т. ін.

Сучасна наука традиційно пояснює природу інтелекту людини наявністю членороздільної мови, що сприяє комунікації як найвагомшого фактора розвитку інтелектуальності, проте Д.Деннет не вважає таке визначення завершеним та досконалим, розглядаючи особистість, перш за все, як детермінуючу все навколо себе інтенціональну систему, а не як емерджентну форму інтелектуальності чи самоусвідомлену моральну істоту, що спирається у видах своєї активності на мовну комунікацію. Тобто, інтенціональність є для філософа домінуючим явищем, від якого залежать усвідомлені прояви життєдіяльності людини: мова, мораль, формування та виникнення значень й т. ін.

Таким чином, ще однією специфікою теорії інтенціональності американського дослідника є розгляд людини в аспекті його концепції інтенціональних рівнів та застосування по відношенню до них різних інтенціональних установок. Так, особистість, що усвідомлює себе та свою діяльність, Д.Деннет розглядає проявом інтенціональної системи вищого рівня («грегорианського»).

Підводячи підсумок, зазначимо, що при всіх дискусійних моментах теорії інтенціональності, раціональності Д.Деннета, зокрема, розгляду установки дизайну з точки зору природної телеології, де Природа виступає головним дизайнером, тобто приймається, перш за все, до уваги певний вид еволюціонізму чи погляд на інтенціональні системи, що не мають необхідності володіти каузальністю та не залежать від ментального навантаження, проте загальна тенденція його теорії носить соціобіологічний характер, що виявляє намагання віднайти консенсус поміж двома частинами людського ества: соціального та природного, що, є новаторським та перспективним напрямом сучасних наукових досліджень. Крім того, концепція інтенціональних установок своєю методологією може бути використана у соціальному біхевіоризмі при поясненні самоідентифікації людини, її поведінки в процесі співвіднесення й урахування не тільки матеріальних мотивацій оточуючої дійсності з життєвою активністю особи, але й інтенцій та намірів індивідів, що є особливо актуальним для передбачення економічної та політичної сфер людської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юлина Н. С. Головоломки проблемы сознания: концепция Д. Деннета. – М.: Канон, – 2004. – 544 с.
2. Brentano F. Psychology from an Empirical Standpoint. – N. Y., Humanities, – 1973.
3. Dennett D. Back from Drawing Board // Dennett and his: Demystifying Mind. Ed. by Bo Dahlbom. – Oxford, Cambridge MA, – 1993.
4. Dennett D.C. Conditions of Personhood // The Identity of Persons. Ed. by A. Rorty. – Un of California Press, 1976. – 340 p.
5. Dennett D. C. Brainstorms. Philosophical Essay on Mind and Psychology. Cambridge MA, L., 1986. – 353 p.
6. Dennett D.C. Intentional Stance. – L., 1987. – 388 p.
7. Fodor J. Too hard for our kind of mind? London: Review of Books. – 1991.
8. Rorty R. Holism, Intrinsicity, and the Ambition of Transcendence. // Dennett and His Critics. Demystifying Mind. Ed by Bo Dahlbom. Cambridge Mass. – 1993.
9. Searle D. R. The Rediscovery of the Mind. Cambridge: MIT Press. – 1992.